

АРТ-простір
1'2015

УДК 7.041.5(045)

*Буйгашева Алла Борисівна, Конопко Олександра Іванівна,
Інститут мистецтв Київського університету
імені Бориса Грінченка*

ПОРТРЕТНИЙ ЖАНР У МИСТЕЦТВІ ГОБЕЛЕНУ

**Буйгашева Алла Борисівна, Конопко Олександра Іванівна.
Портретний жанр у мистецтві гобелену**

У статті характеризуються особливості процесу створення портретного зображення у техніці гобелену, розкривається специфіка жанру, наводиться послідовність етапів виконання твору, висвітлюється характерна специфіка художніх засобів гобеленого мистецтва.

Ключові слова: *ручне ткацтво, мистецтво, гобелен, портретний жанр, технічні засоби та прийоми ткацтва.*

**Буйгашева Алла Борисовна, Конопко Александра Ивановна.
Портретный жанр в искусстве гобелена**

В статье характеризуются особенности процесса создания портретного изображения в технике гобелена, раскрывается специфика жанра и приводится последовательность этапов исполнения произведения, освещается характерная специфика художественных средств гобеленого искусства.

Ключевые слова: *ручное ткачество, искусство, гобелен, портретный жанр, технические средства и приемы ткачества.*

Buigasheva Alla, Konopko Olexandra. Genre of the portraite in art of tapestry

This article characterizes the features of the process of creating portraits in tapestry technique, disclosed specific features of the genre and sequence of stages of creation of the work, highlights the characteristic specificity of imaginative means of tapestry art have been analyzed.

Keywords: *hand weaving, art, tapestry, portraiture, technique of weaving.*

Гобеленне мистецтво, підкорюючись, як і інші мистецькі галузі, сучасним тенденціям взаємопроникнення, розмитості меж між окремими видами і жанрами мистецтва, потребує всебічної уваги і дослідження. Аналізуючи сучасний стан мистецтва гобелену, можна бачити недостатність фахових досліджень у цій галузі. Особливо це відчутно в умовах, коли ткані вироби втрачають свої усталені звичаєм форми, шукають нове призначення, нові шляхи розвитку, що позначається і у вирішенні портрету у гобелені (рис. 1-3).

До проблем ткацтва в різних аспектах, перш за все – в контексті історії декоративно-прикладного мистецтва, зокрема – художнього текстилю, у своїх працях зверталися Л. Жоголь, Р. Захарчук-Чугай, М. Савенкова, Н. Цветкова,

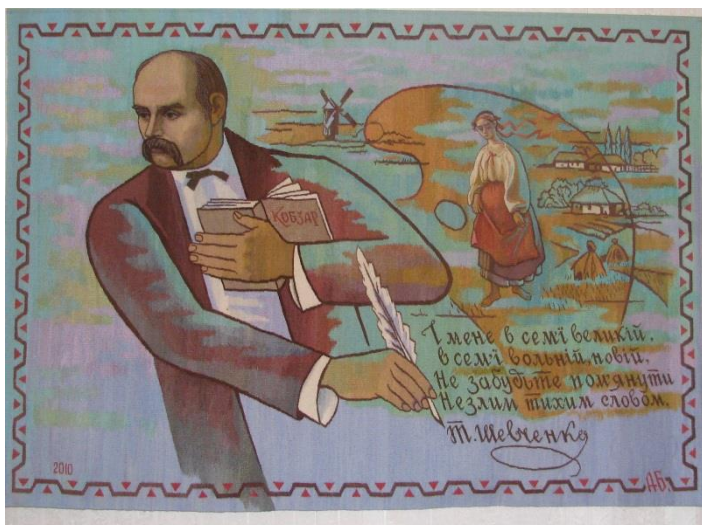

Рис. 1. Гобелен «Тарас Шевченко». А. Буйгашева.

Рис. 2. Гобелен «Борис Грінченко». А. Буйгашева.

Рис. 3. А. Кищенко. «Гобелен века». Білорусь. Фрагмент.

Л. Нідерле, Є. Центлін тощо. Виразним можливостям декоративно-прикладного мистецтва (зокрема гобелену) присвячені роботи Л.Крамаренко [7], Ф. Львівського [11], Н. Мельникової [12] та ін. Але завдання створення портретного зображення художніми засотбами гобелену окремо до сьогодні предметом уваги дослідники не робили.

Гобелени ручного ткацтва – один з різновидів декоративно-прикладного мистецтва. Це настінний односторонній безворсовий килим із сюжетною або орнаментальною композицією, витканий вручну перехресним переплетенням кольорових ниток на бавовняній нитяній основі, з використанням пристроїв на

Рис. 4. Горизонтальний ткацький верстат. Німецька гравюра XV ст.

Рис. 5. Вертикальний верстат на мануфактурі Гобеленів

Рис. 6. Горизонтальний верстат на мануфактурі Гобеленів

зразок рами або ткацьких верстатів різних конструкцій (рис. 4-6). Саме ж ручне ткацтво було відоме здавна, воно є прадавнім ремеслом, що з'явилося у III тис.

до н. е. і розвивалося повсюди, хоч і різними темпами та методами. Впродовж століть ткацтво як ремесло зазнавало і розквіту, і забуття. Вироби, що дійшли до нас із давніх часів, мають різні назви, різну фактуру, виготовлялися з різних матеріалів – льону, вовни, шовку, іноді з додаванням золотих та срібних ниток. На давніх тканих виробах ми бачимо різні композиції – і суто декоративні, орнаментального характеру, і більш складні, з зображеннями богів, міфологічних, а пізніше й інших персонажів (рис. 7-12), кожна епоха мала свої улюблені мотиви, свої особливості – наприклад, чудові квіткові візерунки, «мільфлер», що прикрасили французькі гобелени у XV ст. (Серія шпалер «Дама з єдинорогом», рис. 8) [6].

Рис. 7. «Бог річки Ніл». IV ст. н.е.

Рис. 8. Фрагмент шпалери із серії "Дама з єдинорогом". Кінець XV ст.

Рис. 9. «Гнів Ахілла». Шпалера за картоном П.-П. Рубенса. XVII ст.

Рис. 10. «Людовик XIV відвідує мануфактуру Гобеленів». Фрагмент шпалери. 1667 р.

У цей же час з'явилися перші великі мануфактури, де вже майстри-ремісники, фарбувальники, ткачі виготовляли великі гобелени за картинами відомих художників, картони з яких виконували картоньєри.

Наприкінці XVII ст. у Франції була створена відома шпалерна мануфактура сім'ї Гобеленів – перше промислове виробництво килимів. Поступово, здебільшого через економічні причини, починається занепад гобеленного мистецтва, а наприкінці XIX ст. Джозефом-Марія Жаккардом був створений перший автоматичний станок, що працював із використанням перфокарт, і на якому був виготовлений портрет самого Жаккарда (рис. 12).

XX ст. стало часом нового розквіту цього виду декоративно-прикладного мистецтва. Вирішальну роль у відродженні гобелену відіграв французький художник Жак Люрса [9; 13, 36], хоча перші кроки на цьому шляху зробив ще у

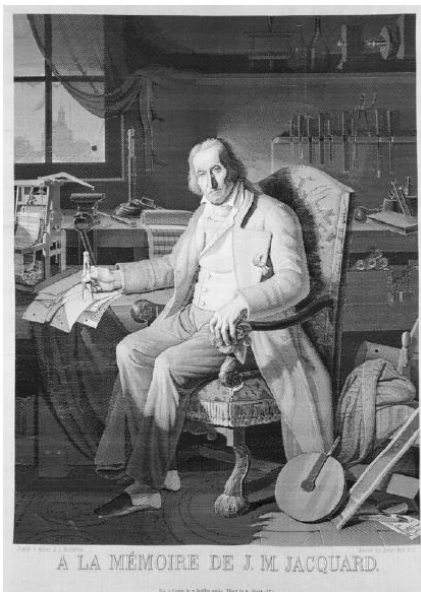

Рис. 11. «Виступ воїнів». Фірма «Морріс і Ко». Е. Берн-Джонс. Шпалера з циклу «Святий Грааль». XIX ст. р.

Рис. 12. Портрет Джозефа-Марія Жаккарда, створений на автоматичному жаккардовому станку в 1838 р.

XIX ст. Вільям Морріс [14]. Усе своє життя Жак Люрса відроджував художнє ткацтво, повертаючи цьому виду мистецтва втрачену популярність. Цей художник та його послідовники – М. Сен-Санс, Ж. Пікар-Леду вважали, з чим погоджуються й інші майстри [3, 39], що цінність гобелену в тому, що він, по суті, є фрескою, тільки зручнішою, бо її можна згорнути в сувій і понести, куди завгодно.

У процесі роботи поступово народжуються нові форми гобелену, а від старих правил і канонів композиції гобеленів художники звільняються [9, 51].

До 60-х рр. XX ст. інтерес до гобелену виріс настільки, що займатися тканням почали самі художники. На думку А.К. Єгіазарян, «декоративні тканини, панно і композиції, які за традицією називаються гобеленами, належать зараз до одного з «проблемних» і таких, що найбільш активно розвиваються, жанрів декоративного мистецтва. Вони посідають велике місце на виставках, прикрашають зали, входять до оформлення готелів і ресторанів; гобелену присвячуються спеціальні міжнародні виставки та симпозіуми [2].

За останні десять-дванадцять років гобелен здійснив значну еволюцію від традиційного площинного тканого полотна з сюжетним зображенням – до творів, які вирізняються більшою гостротою і самостійністю декоративних рішень, збагаченням фактур і розмаїттям технік виконання. Автор вважає, що «у проблемі розвитку різних форм гобелену найважливішим для нас є чітке визначення завдань і цілей творчості. Пошук новизни форми може стати для наших художників лише однією зі стадій творчого процесу, але аж ніяк не його метою. І в цьому корінна відмінність їх творчого кредо від пошукових устремлінь багатьох західних майстрів...» [2].

«Сучасний гобелен – це барвисте свято у просторі, створене руками майстрів, що сумлінно зберігають традиції, і в той же час здатні до синтезу досягнень сучасного мистецтва» [16, 10].

Для виконання великих декоративно-орнаментальних композицій у десять-двадцять кольорів зазвичай запрошуються професійні ткачі, які виконують гобелен під авторським контролем художника за його малюнком-картоном, щоб не припустити розбіжностей – адже за одним картоном можна створити декілька варіантів, кожного разу в чомусь відмінних один від одного.

У механічному відношенні техніка виконання гобелену є дуже простою, але вимагає від ткача багато терпіння, досвідченості, художньо-професійних знань і розвинених художніх відчуттів. У фігурних сюжетно-тематичних композиціях великих розмірів – від трьох до п'яти м² ключові ділянки бажано мати у виконанні автора, і ним може бути лише майстер, що розуміється на малюнку, колориті і світлотіні на рівні професійного художника, і, крім того, володіє ще і засобами ткацтва та знанням властивостей матеріалів.

А портрет у гобеленній техніці, незважаючи навіть на деяке притаманне цій техніці спрощення, може виткати лише художник-живописець, який у цьому випадку створює зображення не фарбами, а кольоровими нитками (рис. 13-16), які сам має пофарбувати, підбираючи кольори відповідно до свого задуму (інколи кількість кольорових відтінків доходить до сотні).

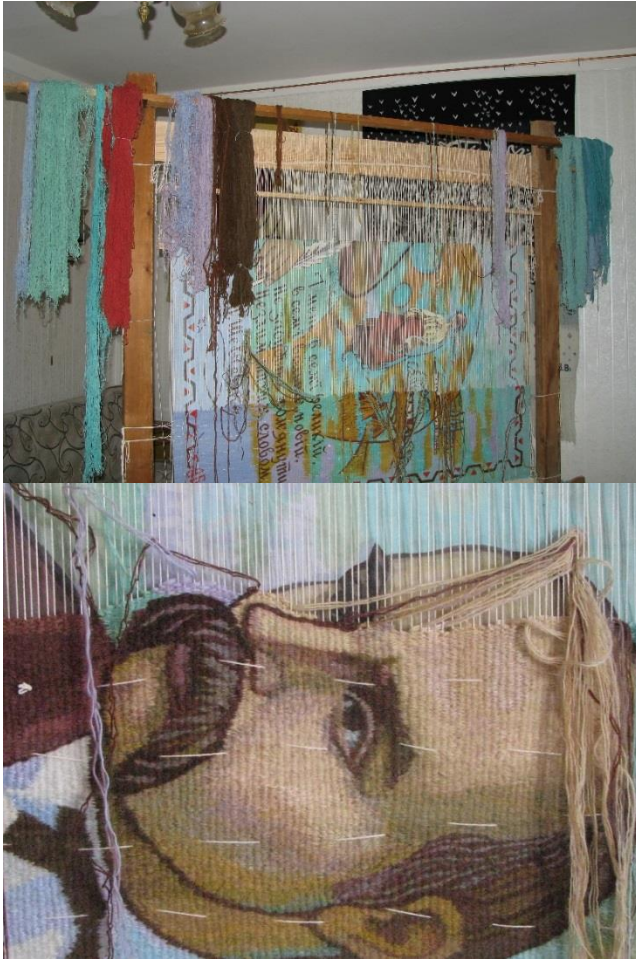

Рис. 13-14. Процес створення гобелену

Така робота вимагає від художника високопрофесійної майстерності у створенні рисунку, виконанні картону та підборі кольорів. Якщо живописець може удосконалювати схожість майже у будь-який момент процесу створення живописного портрету, живописець-ткаль цієї можливості не має – виправлення у ткацтві майже неможливі.

Запорука успіху виконання портрету у техніці гобелену – це картон, підготовчий малюнок у натуральну величину, виконаний у кольорі фарбами, які не повинні бруднити вовняні нитки при тканні. Цими різними за складністю кольорами окремо на папері робиться викладення кольорів та відтінків, за

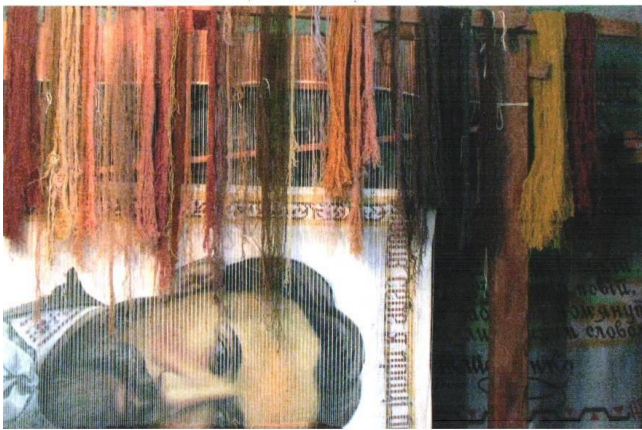

Рис. 15-16. Процес створення гобелену

якими виконується фарбування шерсті. Бажано, щоб це робив сам художник [1, 6, 14, 15].

Колір вовни має бути на тон темнішим, оскільки при висиханні вона світлішає. При створенні картону художник відразу повинен визначити, як буде здійснюватися ткання гобелену, – по горизонталі чи по вертикалі картону. Малюнок доводиться збільшувати на 1-2 см на кожен метр (з урахуванням розміру гобелену) по довжині ткання через усадку вовняних ниток при прибиванні вовни дерев'яним молоточком з прорізами – калаталом (при зрізанні гобелену з верстату основа теж дає усадку). Це так звана творча частина створення гобелена-портрету.

Процес виконання гобелену на дерев'яному вертикальному верстаті або на рамі теж тривалий і працемісткий, до того ж, усе виконується вручну.

Робота починається зі снування основи (в цьому процесі зазвичай беруть участь три-чотири особи). Товщина основи й густина снування залежить від розміру і складності гобелена, від товщини кольорових ниток і кількості кольорів. Чим густіша основа (не менше трьох ниток на сантиметр), чим тонша кольорова нитка, чим більше змінюваності кольорів на кожні десять сантиметрів, тим більше часу вимагає виконання гобелену.

Після «перебирання» основи способом «плетіння кіски», напрацювання краю гобелену, пришиття картону, починається власне процес ткання гобелену, так би мовити, копіювання кольоровими нитками за авторським картоном. Спосібів плетіння може бути два: перехресне переплетення ниток

на основі і між нитками основи. Для вдалого проведення процесу плетіння потрібний професіоналізм, індивідуально-творчий підхід, знання матеріалу та його особливостей.

Закінчений гобелен на верстаті на натягнутій основі має рівний і гладенький вигляд, але після зняття з верстату відразу виявляються всі помилки, яких припустився автор у процесі ткання, – і нерівні краї, і рихлість, нещільність полотна, горбкуватість поверхні.

При частій змінюваності кольорової нитки, викликаній складним малюнком, виникає загроза нерівномірного заповнення площини гобелену, з'являються ущільнення та розрідження по всій поверхні. Цього можна уникнути, дотримуючись певних правил та вироблених ткачами різноманітних прийомів [1, 8, 17, 19]. Треба сказати, що кожен автор чи виконавець у процесі роботи винаходить власні прийоми. Розроблений автором прийом складний в описі і зрозумілий лише на практиці, хоча сутність його полягає у частому перехрещенні ниток між собою. Щільність краю досягається при тканні додатковим обертанням нитки на краях, щільність усього гобелену покращується при частому прибиванні витканих ділянок спеціальним дерев'яним молотком із прорізами. Ідеальна вертикальність країв гобелену досягається пришиванням вертикальної частини з правого й лівого боків до рами верстата через кожних три-чотири сантиметри.

Точність копіювання малюнка теж залежить від специфіки процесу ткання і майстерності ткача. Найлегше виткати ідеально рівні горизонтальні лінії, тут лише важливо набирати малюнок на 0,5 см. вище за відповідні ділянки картону, оскільки при подальшому тканні гобелену після його прибивання молоточком малюнок стає вужчим на 0,5 см. Складніше виткати криву вертикальну лінію у нахилі, оскільки основа не дуже густа і треба у процесі ткання переходити з однієї нитки основи на іншу. Для цього треба: один раз на основі накладати один колір на інший, а між нитками основи перехрещувати нитки між собою два чи три рази залежно від крутизни лінії малюнка, оскільки при набиванні молоточком надалі крутизна лінії має зменшуватися.

Дуже важко виткати коло. Його потрібно ткати, свідомо витягуючи форму по вертикалі, щоб при набиванні молоточком малюнок кола став на місце, а не перетворився на горизонтальний еліпс.

Можна перерахувати ще ряд прийомів ткацтва і тонкощів переплетення, що спрямовані на одне – якісне виконання ткання і досягнення портретної схожості чи, в інших випадках, повної відповідності до картону. Важлива проблема, що потребує особливої уваги, – точно відтворювати кольоровий і тоновий задум. У процесі ткання доводиться багато разів підфарбовувати вовну або за допомогою вибілювача знімати інтенсивність кольору.

У зв'язку з тим, що картон знаходиться за основою і поступово, через кожних три-чотири см. ткання пришивається до витканого гобелену він поступово ховається за тканням, порівняти ткання з картоном практично неможливо, поки не буде витканий весь портрет і можна буде від'єднати його від картону.

Процес зняття витканого гобелену теж має низку особливостей. Витканий гобелен зрізується з верстату не відразу – залишаються по чотири нитки основи на краях, а всі інші нитки основи поступово надрізаються на десять сантиметрів вище за край гобелену і попарно зв'язуються на два вузли.

Оскільки залишки ниток при тканні лишалися на вивороті гобелену, вони підстригаються на 0,5 см від площини полотна гобелену і розпушуються жорсткою щіткою. При старанному й рівномірному прибиванні у процесі ткання гобелену загрози висмикування ниток немає. Останніми підшиваються краї гобелену, заправляючи при цьому вузлики скріплення. З лицьового боку гобелен легко припарюється праскою через льняну мокру тканину. Верхній край пришивається до дерев'яної або металевої планки, на якій висвердлюються через кожних п'ять-сім сантиметрів по два отвори з відстанню в один сантиметр між ними.

По завершенні ткання портрету відбувається порівняння витканого твору з відокремленим картоном. Для виправлення незначних помилок припускається вишивка двома-трьома стібками. Як правило, виткана робота завжди виглядає кращою за ескіз, оскільки сам матеріал і фактура ткання істотно доповнюють початковий малюнок портрету. Ткаль-автор і виконавець продовжує удосконалювати схожість і колорит впродовж усього процесу ткання. Такий гобелен – витвір мистецтва в єдиному екземплярі.

Література

1. Алексеева Л.И. Искусство ручного ковроделия/ Л.И. Алексеева. – Витебск: Педагог, 1992. – 26 с.
2. Егиазарян А.К. Современный гобелен и пространство. Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2009. – № 1 (20): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 73-74.
3. Жоголь Л.Е. Декоративное искусство в интерьерах общественных зданий/ Л.Е. Жоголь. – К.: Будівельник, 1978. – 104 с.
4. Жоголь Л.Е. Декоративное искусство в современном интерьере/ Л.Е. Жоголь. – К.: Будівельник, 1986. – 200 с.: ил.
5. Коваль Р. Очарование мильфлёра/Р. Коваль//Декоративное искусство СССР. – 1984. – № 5. – С. 40-43.
6. Крамаренко Л. Отечественное декоративное искусство XX века. Очерки/Л. Крамаренко. – М.: Советский художник, 2003. – 159 с., ил.
7. Кротова Г. Ручне ткання гобеленів/Г. Кротова. – К.: Наірі, 2011. – 64 с.
8. Логинов В. Французские гобелены /В. Логинов// Декоративное искусство СССР, 1974. – №5. – С. 20-22.
9. Логинов В. Фрески и гобелены Марка Сен-Санса /В. Логинов//Искусство. – 1973. – № 8. – С. 34-36.
10. Львовский Ф. Сценический занавес. Художественно-композиционные возможности/ Ф. Львовский. – М.: МХПИ им. графа Строганова, 1993. – 39 с.

11. Мельникова Н.В. Гобелен в интерьере жилых и общественных зданий: учебное пособие//Моск. архитектурный институт; Моск. высшее худ.-пром. училище/б.Строгановское/М., 1980. – 19 л.ил.
12. Нагневичкая О. На чем строится цветовой эффект старинных шпалер / О. Нагневичкая, Е. Кантор. // Декоративное искусство. 1986. – №11. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://art-con.ru/node/5560>
13. Савицкая В. И. Превращение шпалеры/В. И. Савицкая. – М.: Галарт, 1995. – 80 с.: ил.
14. Страутманіс І. Гобелен и интерьер/І. Страутманіс // Декоративное искусство СССР. – 1975.– №3. – С. 6-9.
15. Стриженова Т.К. Гобелены / Т. К. Стриженова // Декоративное искусство. – 1981. – №3. – С. 35-37.
16. Уталишвили Н. Базовый учебник. Эксклюзивный гобелен. Техника. Приемы. Изделия/Н. Уталишвили. – М.: АСТ– Пресс книга, 2011. – 80 с.
17. Фокина Л.В. История декоративно-прикладного искусства: Учебное пособие/ Л. В. Фокина. – М.: Феникс, 2009. – 239 с.
18. Хромова С. Гобелены/ С. Хромова. – М.: Профиздат, 2008. – 112 с.